

УДК 316.344.24:316.344.34

А.А. УКОЛОВА

ІНСТИТУЦІЙНЕ РОЗБАЛАНСУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Уколова Аліна Анатоліївна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються проблеми взаємозв'язку соціальних інститутів – ринку праці та ринку освітніх послуг в умовах функціонування ринкових відносин. Проаналізована суперечність між цими інститутами, ринок праці та ринок освіти, діючи кожен раціонально викликають дисфункцію в суспільстві. Показано, що ринковий фундаменталізм, який передбачає впровадження ринкового механізму регуляції у всі сфери суспільства, став причиною розбалансування всієї інституціональної системи в країні.

Ключові слова: ринок, ринок праці, ринок освітніх послуг, соціальний інститут

Уколова А.А. Институциональное разбалансирование рынка труда и рынка образовательных услуг в Украине

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи социальных институтов – рынка труда и рынка образовательных услуг в условиях функционирования рыночных отношений. Проанализированы противоречия, возникающие между этими институтами, рынок труда и рынок образования, действуя каждый рационально вызывают дисфункцию в обществе. Показано, что рыночный фундаментализм, который предусматривает внедрение рыночного механизма регуляции во все сферы общества, стал причиной разбалансирования всей институциональной системы в стране.

Ключевые слова: рынок, рынок труда, рынок образовательных услуг, социальный институт.

Ukolova A.A. Institutional misbalance of market of labor of education service in Ukraine

The article examines the problems of interaction of social institutes – markets of labour and markets of education in the functioning of a market economy. There was analyzed the contradiction between these institutes, the labor market and the education market, each acting rationally cause dysfunction in society. It is shown that market fundamentalism, which involves the introduction of market mechanisms in the regulation of all aspects of society has caused unbalance the whole institutional system in the country.

Keywords: market, labor market, the market for educational services, social institution

Постановка проблеми. Перехід України до ринкової економіки вплинув на всі сфери життєдіяльності нашого суспільства, зокрема й на його соціально-трудова сферу. Це обумовлено передусім тим, що саме трудові відносини були найбільш жорстко контрольованим сегментом планової економіки. Держава була єдиним роботодавцем, який контролював становище на ринку праці. Вона виконувала одночасно роль як споживача, так і виробника трудових ресурсів. Сьогодні функціонує ринок праці з відповідним поділом соціальних ролей. Ринкова економіка породила і такий різновид ринку як ринок освітніх послуг. Ринок освітніх послуг в Україні розвивається швидкими темпами і пов'язаний зі зростанням чисельності студентів, відкриттям нових вищих навчальних закладів, нових спеціальностей.

Розглядаючи ринок праці та ринок освітніх послуг як самостійні, автономні сектори економіки, слід чітко розуміти, що вони не просто самостійно формуються та розвиваються, але й перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним. Дійсно, кожен з них має свої функції, ланцюжки раціональності, але кон'юнктура, що формується в суспільстві, не тільки об'єднує їх і робить взаємозалежними, але й веде до виникнення суперечностей. Суперечності виникають як наслідок стихійного розвитку цих ринків, коли фактично відсутня відповідна державна політика для їх узгодження.

У нашому дослідженні взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці домінуючою теоретичною

перспективою обрано методологію інституціонального аналізу. Даний підхід дозволяє розглянути ринки саме як інститути суспільства і вважати їх середовищем діяльності відповідних організацій. Даний підхід, спрямований на виявлення місця професійної освіти в сукупній системі суспільних відносин, встановлює ступінь адекватності функцій, що виконує освіта, потребам соціальної системи в цілому, а також дозволяє проаналізувати характер взаємозв'язку між системою освіти та іншими соціальними інститутами, зокрема ринком праці.

Аналіз досліджень і публікацій. З сучасних українських та російських вчених до наукової розробки теоретичних і прикладних проблем розвитку ринку праці долучилися Е. Лібанова, О. Грішнова, В. Оникієнко, В. Радаєв, В. Герасимчук, О. Яременко, А. Арсеєнко, С. Макєєв, В. Подмарков, Є. Суїменко, В. Оссовський та ін. Питаннями теоретичного обґрунтування понять «ринок освітніх послуг» та «освітня послуга» останніми роками активно займаються такі вчені, як В. Александров, А. Андреев, А. Запесоцький, М. Лукашенко, В. Кожухар, А. Панкрухін, Т. Оболенська. Певні диспропорції у структурних відносинах ринку освітніх послуг і ринку праці були відображені в працях І. Гавриленка, Б. Генкіна, О. Грішнєвої, Г. Зборовського, Е. Лібанової, Ю. Одегова, Т. Петрової, А. Рофе, Л. Хижняк, О. Шукліної, О. Якуби та ін.

Метою дослідження є визначення інституцій-

них розбіжностей між ринком праці та ринком освітніх послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування ринкових відносин привело до появи елементів ринку практично в усіх сферах життєдіяльності людства. Ринок, як інститут суспільства, інтегрує соціальні дії людей у всіх сферах життєдіяльності: виробничій, побутовій, освітній, духовній та інших – і перетворює їх у ринкову поведінку економічних суб'єктів.

Ринок являє собою сукупність структурно пов'язаних продавців та покупців конкретного товару (товарної групи), діяльність яких регулюється сумісними правилами та концепціями контролю, що розрізняються більшістю учасників [1, с. 23]. Сучасній науці відома велика кількість різновидів ринків. У постіндустріальному суспільстві, яке задекларувало себе як «суспільство знання», велику роль відіграє ринок освітніх послуг, що виникає як наслідок глобалізаційних процесів у суспільстві. Глобалізація привела до того, що вища освіта в Україні набула комерційного характеру, сформувався приватний сектор, а комерційність проникла в державні вищі навчальні заклади. Університети дедалі більше й більше мисляться як корпорації. Але і корпорація зобов'язана постійно пристосовуватися як до запитів її власних працівників, так і до потреб клієнтів [2]. Домінуючим стає «інший тип праці – суперіндустріальний, який базується на високорозвинених технологіях, уміннях, кваліфікації робітника, що забезпечується високим рівнем освіти, в тому числі формальною освітою (коледж, школа), професійною освітою та «культурною» освітою» [4, с. 268 – 269].

Тобто, можна стверджувати, що ринкова трансформація українського суспільства неоднозначно відображалася на освітніх інститутах. З одного боку, освіта проеволюціонувала до системи надання освітніх послуг. Але, з іншого боку, розвиток освіти в незалежній Україні демонструє неспроможність ринкового фундаменталізму збалансувати суспільні та особисті інтереси. Як зазначають вчені, інститути можна розглядати як відносини, на одному боці якого колективні дії з контролю за поведінкою, а з іншого – реальна поведінка людей, які дотримуються визначених правил. Тільки проаналізувавши реальну поведінку в міру підпорядкування визначеним правилам поведінки можна оцінити діючі інститути в суспільстві [3, 59 – 60].

Під ринком освітніх послуг ми розуміємо систему відносин в ринкових умовах щодо купівлі-продажу освітньої послуги, яка в силу цього стає товаром. Головною функцією ринку освіти є встановлення зв'язку між виробництвом та споживанням освітніх послуг. Важливо розуміти, що на даному ринку об'єктом купівлі-продажу є не сама освіта як процес набуття знань, а освітня послуга, що включає в себе комплекс матеріальних та нематеріальних ресурсів, необхідних для процесу навчання. При визначенні освітньої послуги в науковій літературі зустрічаються декілька різних точок зору.

Так, Лукашенко М. А. формулює дане визначення таким чином: «Освітні послуги – це сукуп-

ність доцільної діяльності, що задовольняє потребу суб'єкта в освіті та проміжних освітніх продуктах у формі речей, що супроводжують таку діяльність» [6, с. 15]. Взагалі дане поняття є достатньо багатомірним та багатоаспектним, до того ж, в українському законодавстві, на жаль, немає визначення поняття «освітня послуга». Треба зауважити, що освітні послуги виступають у формі діяльності і не залишають видимого, речовинного продукту. Освітні послуги невідчутні. Їх не можна побачити, потримати, спробувати на смак. І хоча освітні послуги нерідко втілюються в матеріальному продукті (програмі, підручнику, методичній допомозі і т.д.), вони служать лише речовинним носієм цих послуг [7]. Виходячи на ринок освітня послуга стає товаром даного ринку.

Таким чином, ринок освітніх послуг, в контексті розвитку ринкових відносин, трактується зазвичай, як сфера обігу чи система економічних відносин з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Втім, освітні процеси, на нашу думку, не можуть повністю підкорюватися законам ринку, повинні враховуватися, насамперед, цілі суспільства.

Головною функцією ринку освітніх послуг є сполучна ланка між виробництвом і споживачем освітніх послуг. Ринок освіти повинен забезпечувати ринок праці кваліфікованою, конкурентоспроможною робочою силою, саме на виході споживача освітніх послуг на ринок праці можна проаналізувати і оцінити діяльність ринку освіти. І ринок праці, й ринок освіти можна розглядати автономно, як самостійні інститути суспільства, але треба знати і розуміти, що вони тісно пов'язані між собою, вони є взаємозалежними інститутами. Однак на сьогодні гостро стоїть проблема розбалансованості ринків. Ця проблема має не тільки національний характер, вона є типовою для більшості країн з ринковою економікою. Зазначимо, що цей процес об'єктивний, оскільки система освіти завжди більш інерційна та консервативна, ніж ринок праці. Ринок праці достатньо гнучкий, схильний до кон'юнктурних коливань і заклади освіти не встигають вчасно реагувати на ці зміни.

У науковій літературі відзначається, що дисбаланс системи освіти та ринку праці є досить очікуваним та закономірним явищем, яке перетворюється на проблему, коли досягає особливо великих розмірів. Тут можливі базові ситуації: попит на ринку праці перевищує пропозицію; попит на ринку праці виявляється значно меншим від пропозиції зі сторони системи освіти; крім того, зустрічаються змішані форми, коли спостерігається дефіцит одних спеціалістів при надлишку інших [8]. Ця ситуація нині є безумовно наочною для нашої країни. Однією з причин такої складної ситуації є те, що навчальні заклади переважно орієнтуються на попит на освітні послуги з боку абітурієнтів, а цього недостатньо для ефективного функціонування ринків. Відзначимо ж, що система освіти, яка забезпечує першу фазу відтворення ресурсів – їх формування, повинна орієнтуватися при ефективній роботі на ринку освітніх послуг на наступне: на потреби сучасного рівня розвитку економіки (а у зв'язку з цим забезпечити відповідний

© А.А. Уколова, 2013

рівень знань та вмінь); на потреби ринку праці в необхідній кількості спеціалістів; на бажання своїх споживачів (тих людей, які проходять здобувати знання) [9, с. 84].

Сьогодні ми маємо таку тенденцію, що популярні професії серед молоді не є затребуваними на ринку праці та навпаки. Молодь орієнтується на моду на професії, на рейтинг університетів. Освіта молоддю визначається як інструментальна цінність. Головним мотивом, яким керуються старшокласники при обранні спеціалізації для навчання у вищому навчальному закладі, є отримання «диплома як такого», бо ринок праці не приймає працівників без вищої освіти.

При виборі місця подальшого навчання пріоритетним на сьогодні є вищий навчальний заклад III-IV рівнів акредитації (інститут, консерваторія, академія, університет). Проведений аналіз статистичних даних України показав, що на ринку освітніх послуг за період незалежності значно зросла, як кількість ВНЗів III-IV рівнів акредитації. Їх кількість у 2008/2009 навчальному році зросла у порівнянні з 1990/1991 н.р. більше, ніж у два рази, про що свідчать дані Таблиці 1 [10].

Таблиця 1. Динаміка кількості навчальних закладів в Україні

	Кількість ВНЗів III-IV рівнів акредитації	Кількість ВНЗів I-II рівнів акредитації
1990/91	742	149
1992/93	753	158
1994/95	778	232
1996/97	790	274
1998/99	653	298
2000/01	664	315
2002/03	667	330
2004/05	619	347
2006/07	570	350
2008/09	528	353
2010/11	505	349
2012/13	489	334

З даної таблиці видно, що з 1990/91 навчального року по 2008/09 рр. спостерігається збільшення (з 149 до 353) кількості вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, а з 2008/09 по 2012/13 роки їх зменшення (з 353 до 334). Тобто, кількість зросла стрімко, практично у 3,5 рази. А з навчальними закладами I-II рівнів акредитації ситуація дещо інша. З 1990/91 по 2008/09 показник зріс незначно – з 742 до 790, а з 1996/97 по 2012/13 з різними коливаннями впав з 790 до 489 навчальних закладів.

Відповідно до цього зростає показник чисельності студентів у даних закладах освіти. Так, станом на 1990/91 роки у вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації навчалися 881,3 студенти, а вже в 2007/08 – 2364,5 тис. осіб. Проте, починаючи з 2010/11 навчального року чисель-

ність студентів почала зменшуватися та станом на 2012/13 роки становить 1824,9 осіб. Аналогічна тенденція спостерігається й серед навчальних закладів I-II рівнів акредитації чисельність зменшилася з 757,0 тис. у 1990/91 роках до 345,2 тис. у 2012/13 рр. [10]. А тенденція зменшення контингенту студентів призведе до скорочення штату співробітників навчальних закладів.

На перший погляд може здатися, що нічого поганого в цих даних немає, але це все не так вже й однозначно. Приріст вищих навчальних закладів III-IV рівнів був викликаний комерціалізацією освітньої сфери. В країні за роки незалежності зросла кількість недержавних навчальних закладів, що спровокувало підготовку надлишкових для ринку праці кадрів. У комерційних навчальних закладах підготовку здійснюють переважно за професіями, які найчастіше користуються попитом серед абітурієнтів. Вже станом на 2003/2004 навчальний рік функціонували 104 недержавних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації з 339 існуючих в країні та 84 – I-II рівнів [11]. По суті новостворені комерційні навчальні заклади мали б готувати фахівців, професійно-кваліфікаційна структура яких відповідала б попиту ринку праці, але цього не відбулося.

За даними багаторічних досліджень російського вченого Ф. Зіяїдиної, окремими наслідками принципу платності освітня сфера послуг є: зниження рівня загальної функціональної грамотності; концентрація за майновою ознакою в престижних сферах і сферах життєдіяльності суспільства представників заможних верств і груп суспільства; зосередження у нормотворчих і правозахисних органах влади представників асоціально (криміногенно-) орієнтованих верств суспільства, в результаті доступності для них платної освіти в більшості вищих навчальних закладів означеного профілю; зниження якості праці і спеціалістів як в окремих галузях і сферах, так і в цілому соціумі, бо 10-15 відсотків професіоналів високого рівня не замінюють абсолютної більшості освічених членів суспільства, які вміють мислити і знають шляхи вирішення проблем, що виникають [1, с. 71].

Процеси, що відбувалися в системі освіти – впровадження концепції «академічного капіталізму», повинні були сприяти підвищенню якості освіти, вступивши в ринкові відносини, університети стали конкурентами на ринку освітніх послуг, а академічний капіталізм передбачає, що конкуренція повинна бути за рахунок покращення якості надання освітніх послуг, а відбулося на практиці не так. Сьогодні підмічаються якісь формальні показники, що створюють ілюзію перспективності вишу для абітурієнта. Нині ми можемо спостерігати конкуренцію не тільки між різними університетами, а також у рамках одного вузу між факультетами за студента.

В нашій країні, яка зайняла місце периферії світової капіталістичної системи, на жаль не працюють основні засади академічного капіталізму, який передбачає взаємодію навчальних закладів з підприємствами. Бізнес та освіта повинні взаємодіяти, допомагати один одному, ці два соціальні ін-

ституту мають різні, але вкрай важливі цілі, держава мусить контролювати цей зв'язок.

Якщо ми розглянемо показники центрів зайнятості в професійному розрізі, то побачимо, що пропозиція за деякими професіями перевищує попит у декілька разів. Прикладом таких професій є юрист, економіст тощо (див. Табл.2).

Таблиця 2. Дані попиту та пропозиції професійних назв робіт (посад)

показники	економіст		юрист		психолог	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
попит	650	257	146	101	69	59
пропозиція	5283	8829	1606	2308	385	485
навантаження	8	34	11	23	5,6	8

У Таблиці 2 ми наводимо саме цю групу професій через те, що навчальні заклади, діючи за законами «виживання», а не адаптації до ринку праці, продовжують збільшувати кількість студентів за даними спеціальностями, а ринок праці не потребує подібних спеціалістів у такому великому обсязі. На вибір професії суттєво впливають зовнішні фактори (навчальні заклади, соціальні групи, особливо сім'я, дружні кола, засоби масової інформації, суспільні опінії).

Вкрай цікавим та важливим аспектом вивчення цієї проблеми є аналіз каналів циркуляції інформації, звідки молодь отримує уявлення про навчальні заклади. Сьогодні найбільш популярним каналом є Інтернет. Крім того, інформацію про різні спеціальності молодь отримує при спілкуванні одне з одним, зі старшими товаришами, які вже здобувають професійну освіту. На жаль, про профорієнтаційні заходи з боку спеціалізованих державних органів для учнів практично не йдеться. Навчальні заклади самі приходять агітувати за ту чи іншу спеціальність. Відсутність системної роботи з профорієнтації молоді призводить до помилок молоді у виборі майбутньої професії.

Найбільш затребуваними спеціальностями у 2012 році були: менеджери з продажу, менеджери по роботі з ключовими клієнтами, регіональні та торгові представники, менеджери з маркетингу, технічні спеціалісти зі знанням англійської мови, IT-програмісти, web-розробники, кваліфіковані

працівники на високотехнологічне виробництво [13]. Також не зменшується попит на продавців продовольчих та непродовольчих товарів, водіїв та інших спеціалістів сфери послуг [14]. Крім того, сьогодні молоді пропонується такий вид зайнятості, як фріланс, але це є тимчасовою зайнятістю.

Розглядаючи ринок праці та ринок освітніх послуг крізь призму інституціонального аналізу, можна стверджувати, що дані інститути існують у рамках інституційної системи, але строго в ній не узгоджені. Між ними можуть виникати суперечності.

Висновки. Як свідчить проведений аналіз, система освіти, зокрема вища освіта, в Україні останніми роками активно розвивається, проте в даній сфері існує велика кількість проблем. Ми розглянули проблеми, що існують безпосередньо на ринку освітніх послуг, коли його учасники виходять з результатами своєї діяльності на ринок праці. Бо, як ми вже зазначали ринок праці та ринок освіти – є двома інститутами суспільства, які залежать один від одного.

В рамках інституційного підходу ринок розглядається як певна інституціональна структура, яка охоплює закони, правила гри та, що найбільш важливо, окремий тип поведінки, відносин і зв'язків. Для них характерні короткі ланцюжки раціональності. Ринок не може створювати прогноз на далеку перспективу. Ці соціальні інститути функціонально пов'язані між собою, але, діючи кожен раціонально, викликають дисфункцію. Ні на регіональному, ні на національному рівнях немає чіткої, планованої взаємодії цих ринків. Фіксується перевиробництво спеціалістів з окремих спеціальностей, а з інших – їх бракує. Такі тенденції характерні для країн третього світу.

Розгляд проблеми показав, що системі вищої освіти притаманні значні диспропорції у підготовці кадрів. Ринковий фундаменталізм, який передбачає впровадження ринкового механізму регуляції у всі сфери суспільства, став причиною розбалансування всієї інституціональної системи в країні. Він став практично-орієнтованою свідомістю керівників закладів освіти, перш за все, закладів вищої освіти. З одного боку, це дало поштовх до її бурхливого розвитку, а з другого – призвело до диспропорції майбутніх спеціалістів переважно гуманітарних спеціальностей, які не мають адекватного попиту на ринку праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Радаев В.В. Социология рынков: к формированию нового направления / В.В. Радаев – М. : ГУ ВШЭ. – 2003. – 328 с.
2. Тоффлер О. Адаптивная корпорация [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/postindustrializm/conception/corporation/?version=forprint>
3. Дементьев В. В. Институты, поведение, власть: монография / В.В. Дементьев. – Донецк: ГБУЗ «Донецкий национальный технический университет». – 2012. – 310 с.
4. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, 2006. – 576 с.
5. Щудло С.А. Цінність освіти в сучасній українській культурі: регіональний зріз // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 19 листопада, 2008 р.: ДАКККіМ, 2008. – 228 с.
6. Лукашенко М.А. Образование в условиях рынка: концепция учебного заведения: монография / М.А. Лукашенко. – М. – Высшая школа, КноРус. – 2002. – 285 с.
7. Кожухар В.М. К определения содержания образовательной услуги // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – №3 / Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/3/3744.html>
8. Тимошин А.В. Социально-экономические аспекты взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / А.В. Тимошин. – Саратов, 2008. – 21 с. – Режим доступа: www.seun.ru/download/avtoreferat/tim.doc
9. Васильев В.Н., Гуртов В.А., Питухин Е.А. и др. Рынок труда и рынок образовательных услуг в субъектах Российской Федерации / В.Н. Васильев, В.А. Гуртов, Е.А. Питухин и др. – М. : Техносфера. – 2007. – 680 с.
10. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2003/2004 навчального року. – К.: Державний комітет статистики. – 2004. – 105 с.
12. Інформаційна записка. Аналіз попиту та пропозиції на професії на ринку праці у 2007-2008рр. за освітньо-кваліфікаційними рівнями магістр та спеціаліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lir.lg.ua/>
13. Прогнозы по рынку труда Украины на 2013 год [Электронный ресурс]. – Режим доступу: https://rabota.ua/Info/Job-searcher/post/2013/01/25/prognozu_po_rynku_truda_Ukrainy_na_2013_ANCOR_Ukraine.aspx
14. Рынок труда: самые востребованные профессии Украины по итогам апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/ru/publish/article;jsessionid=38C5F5E57FFDCB331C06B2267D50B2B7?art_id=241380&cat_id=10047342

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013